

دوفصلنامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی
دوره جدید، شماره پنجم، پاییز و زمستان ۱۳۸۴، صص ۴۰-۲۱

سهراب سپهری در ترازوی نقد منتقدان

غلامرضا پیروز

عضو هیئت علمی دانشگاه مازندران
E-mail: Pirooz40@yahoo.com

فاطمه زهرا صادقی

کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی
E-mail: Fa_zah12@yahoo.com

چکیده

تحقیق حاضر در حوزه نقد نقد به مقاله‌ها، سخنرانی‌ها و مصاحبه‌هایی می‌پردازد که درباره زندگی، آثار و افکار سهراب سپهری شاعر و نقاش ایرانی بر جای مانده است. در این پژوهش سعی شده تا شیوه‌های انتقادی و رویکردهای نقد ادبی، تبیین ارزش، سلامت نقدها، میزان توفیق یا عدم توفیق منتقدان درباره سپهری، مضامین اصلی نوشته‌ها و رویکرد به آثار سپهری و... از آغاز تا سال ۱۳۷۶ در نشریه‌های ادبی فارسی، تحلیل و بررسی شود.

در عرصه شعر معاصر، پس از نیما یوشیج بیش از هر شاعر دیگری - به افراط و تفریط - درباره سهراب سپهری سخن گفته شده است. این ستایش‌ها و نکوهش‌ها از زمان حیات این شاعر نقاش تا به امروز ادامه دارد. ارتباط شعر و نقاشی سپهری، توجه شاعر به عرفان و فلسفه شرق، طبیعت‌گرایی، سادگی و صمیمیت در شعر، عدم کارکرد سیاسی - اجتماعی، مفاهیم انتزاعی، زبان و سبک بیان از موضوعاتی است که مضامین غالب نقدها را تشکیل می‌دهد. در این میان منتقدانی که بر اساس اظهار نظرهای علمی - پژوهشی به شعر و هنر این شاعر معاصر نقاش پرداخته‌اند، انگشت شمارند. علاوه بر این بسیاری از دیدگاه‌ها، گریه برداری و تقلید از آثار دیگران است. نگارندگان این مقاله بر این باورند که باید نقدهای منتقدان را نیز به محک نقد زد و عیار آنها را مشخص کرد.

واژه‌های کلیدی: سپهری، نقد نقد، عرفان، طبیعت‌گرایی، مفاهیم انتزاعی

یکی از ضروری‌ترین پژوهش‌ها دربارهٔ یک شخصیت ادبی، شناسایی و معرفی مقاله‌ها، دیدگاه‌ها و انتقاداتی است که منتقدان دربارهٔ شخصیت و آثارش نگاشته‌اند. با مراجعه به کتاب‌شناسی‌ها و فهرست مقالات فارسی و نمایه‌ها، ملاحظه می‌شود که این منابع به فهرست مشخصات کتاب‌ها و مقاله‌ها بسنده کرده‌اند و با وجود کارکرد سودمند آنها در امر تحقیق، عاری از کاستی و نقصان نیستند. زیرا عدم اطلاع و بی‌توجهی برخی از پژوهشگران نسبت به ماهیت مقاله‌های تحقیقی سبب گردیده است تا برخی از مقاله‌ها و نوشته‌ها با موضوعاتی تکراری و در موازات هم، پدید آیند. برای پیشگیری از این امر، شایسته است تا پژوهشگران به جمع‌آوری و تدوین مقاله‌های تخصصی در زمینه‌های خاص اقدام نمایند.

بعد از مشروطیت یکی از مهم‌ترین شاخه‌های پژوهش نقد ادبی است. نقد ادبی به مثابه ابزاری جهت داوری ارزش آثار ادبی، محاسن و معایب آنها را آشکار می‌سازد و در تجزیه و تحلیل نوشته‌ها، جایگاهی ویژه دارد. متأسفانه برخی از منتقدان به‌دور از جایگاه واقعی نقد، از آن به مانند حربه‌ای جهت نمایاندن نقاط ضعف و کاستی‌های یک اثر سود می‌جویند. در حالی که «نقد یعنی تحلیل و بررسی همه جانبه آثار هنری هنرمندان و برشمردن محاسن و معایب این آثار بدون حب و بغض. منتقد باید جهات مختلف یک اثر ادبی را در نظر بگیرد و اگر قادر به برشمردن همه جهات نیست، باید جهات مهم آن را دریافت کند، تا داوری او دقیق و همه‌جانبه باشد» (زرین کوب، ۱۳۶۱: ۲۲۲).

شاید بتوان گفت در عرصه شعر معاصر پس از نیما بیش از هر شاعر دیگری - به افراط و تفریط - در مورد سهراب سپهری (۱۳۵۹-۱۳۰۷) سخن گفته شده است. این ستایش‌ها و نکوهش‌ها از زمان حیات این شاعر نقاش تا به امروز ادامه دارد، و منتقدان واقعی که بر اساس اظهارنظرهای علمی - پژوهشی به شعر و هنر این شاعر معاصر پرداخته‌اند، انگشت شمارند، علاوه بر این بسیاری از دیدگاه‌ها، گرت‌برداری و تقلید آثار دیگران است.

مقاله‌های نوشته شده در بارهٔ سهراب سپهری جمع‌آوری و به‌طور علمی در یک مجموعه بررسی و تحلیل نشده است، بنابر این گردآوری و دسته‌بندی و نقد و تحلیل آنها بر پایه

طرحی منظم و منطقی در عرصه سپهری پژوهی موجب خواهد شد، چند و چون مقاله‌ها مشخص گردد و سپس مقاله‌های همسان و تکراری شناسایی شوند و در نهایت پژوهشگران از پژوهش‌های همگون در زمینه سپهری پرهیزند.

تحقیق حاضر در زمینه نقد و بررسی مقاله‌ها، مصاحبه‌ها و سخنرانی‌هایی است که درباره زندگی، آثار، اندیشه، اخلاق، شخصیت، شعر و نقاشی سهراب سپهری انجام پذیرفته است. در این پژوهش شیوه‌های انتقادی و رویکردهای نقد ادبی، تعیین ارزش و سلامت نقدها، میزان توفیق منتقدان و پژوهشگران در باره سپهری، موضوع مقاله و رویکرد به آثار سپهری و ... از آغاز تا سال ۱۳۷۶ در مجله‌های ادبی فارسی، تحلیل و بررسی می‌شوند. در این مقاله به نقد محتوایی تمام مقالات پرداخته نمی‌شود، بلکه بیشتر در نظر است تا رویکردهای منتقدان به آثار سپهری نقد و تحلیل گردد.

دامنه پژوهش

در این پژوهش از ۷۴ عنوان نشریه که حدود ۱۷۰ مقاله را دربر می‌گیرد، استفاده شده است. علاوه بر این، تعداد ۸ مقاله و ۹ سخنرانی از کتاب *یادمان سپهری* اخذ شده است. در مجموع از میان ۲۰۰ عنوان مقاله نوشته شده درباره سپهری در فاصله سال‌های ۱۳۳۲ تا ۱۳۷۶، بیشترین تعداد مقاله‌ها، مربوط به سال‌های ۱۳۶۹ تا ۱۳۷۲ است که حدود ۸۰ مقاله در این سال‌ها نوشته شده است. در حالی که مقاله‌های نوشته شده در زمان حیات وی تا سال ۱۳۵۹، تنها ۳۰ عنوان را به خود اختصاص می‌دهد و از این تعداد ۱۱ مقاله فقط در سال مرگ او نگاشته شده است.

از این تعداد مقاله، ۱۵۶ عنوان از نظر ساختار، شایستگی عنوان مقاله را داشته‌اند و باقی نوشته‌ها از حوزه نقد و بررسی در این پژوهش حذف گردیده است. زیرا تعدادی از نوشته‌ها، یادداشت‌های کوتاه برگرفته از احساسات شخصی نویسنده یا نقل خاطراتی پیش پا افتاده از زندگی شخصی و خصوصی سپهری بوده‌اند. نظیر خاطرات جلال خسرو شاهی (دوست سهراب)، مهدی قراچه داغی (خواهرزاده سهراب) و پروانه سپهری (خواهر سهراب). دسته‌ای

از نوشته‌ها زیر عنوان مرثیه و سوگ سرود نیز از دایره پژوهش حاضر حذف شده است. زیرا حاوی برجستگی ویژه یا نکته‌ای علمی- پژوهشی نبوده‌اند. نظیر، شعر «صدای من تا آینه» از محمدرضا عبدالملکیان، «سوگ سهراب» از خسرو احتشامی، «به یاد کبوتر بی‌پایان» از بیوک ملکی و «برای آرامگاه سهراب سپهری فکری بکنید» از علیرضا سمساریلر.

حضور سپهری در دو حوزه شعر و نقاشی سبب شده تا غالب منتقدان و نویسندگان در مقاله‌ها و نوشته‌های خود به شعر و نقاشی سپهری نظر بیفکنند. از این میان مقاله‌هایی که صرفاً به نقاشی سپهری مربوط می‌شوند (۱۷ مقاله) از حوزه نقد و بررسی این پژوهش حذف گردیده است. زیرا در مقاله ادبی دلیلی برای پرداختن به این موضوع نیست. در این پژوهش پس از نقد و بررسی مقاله‌های موجود درباره سپهری، ۱۰۱ عنوان که تنها به شعر، اندیشه و زندگی هنری سپهری توجه داشته‌اند، پایه‌های اساسی نقد و تحلیل ما قرار گرفته‌اند.

از نقد و بررسی نوشته‌ها و مقاله‌های چاپ شده در روزنامه‌ها نیز به دلیل گستردگی حوزه کار و عمومیت داشتن مخاطبان و سبک نازل ژورنالیستی این نوشته‌ها که غالباً از دقت علمی- پژوهشی به دورند، پرهیز شده است.

رویکردهای نقد مقاله‌ها

در این پژوهش، نوشته‌ها و مقاله‌های جمع‌آوری شده در باره سپهری از دیدگاه‌های زیر نقد و بررسی شده است:

بررسی مقاله‌ها از دیدگاه زمانی

از نظر زمانی از مجموع ۱۵۶ مقاله که تاریخ چاپ آنها مشخص بوده، جدول و نمودار تهیه شده است که نتیجه شایان توجهی را نشان می‌دهد. توزیع زمانی مقاله‌ها از سال ۱۳۳۲ تا ۱۳۷۶ است و این فراوانی در دوره‌های پنج‌ساله نشان داده شده است (جدول و نمودار شماره ۱).

جدول و نمودار شماره ۱ نشان دهنده مجموع تمام مقاله‌ها و نوشته‌های موجود درباره شعر و نقاشی سپهری از سال ۱۳۳۲ تا سال ۱۳۷۶ است. در این نمودار بیشترین فراوانی مربوط است

۱. متغیر مربوط به ستون هشتم، نمودار سال‌های ۱۳۶۷-۱۳۷۱

۲. متغیر مربوط به ستون نهم، نمودار سال‌های ۱۳۷۲-۱۳۷۶

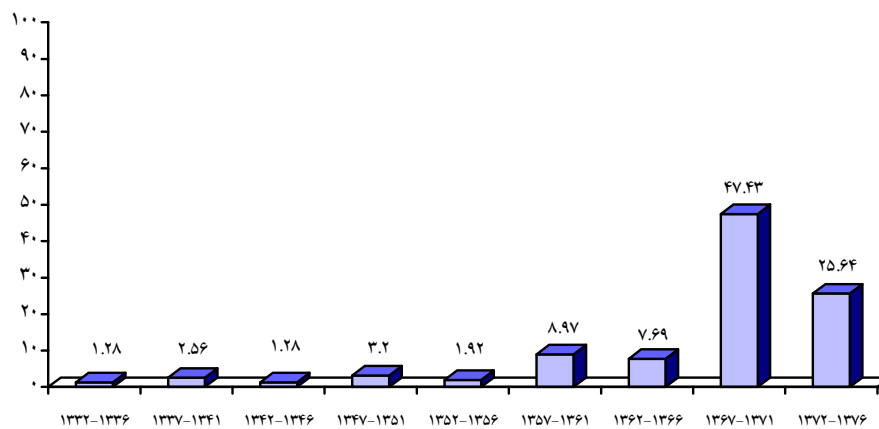
بزرگداشت یاد و خاطره سهراب سپهری در کاشان و تهران در سال ۱۳۶۷ و چاپ کتاب *یادمان سپهری* در بهمن ۱۳۶۷ و انتشار کتاب *باغ تنهایی* در سال ۱۳۷۲ در این دو ستون دیده می‌شود. به عبارت دیگر جلب توجه پژوهشگران و دست‌اندرکاران سپهری در این دو یادنامه، باعث افزایش چشمگیر مقاله‌ها در زمان‌های نزدیک به برگزاری مراسم بزرگداشت و چاپ این کتاب‌ها شده است. همان‌گونه که در جدول و نمودار شماره ۱ ملاحظه می‌شود، مقاله‌ها و نوشته‌های درباره شعر و نقاشی سپهری در زمان حیات این شاعر نقاش چندان محسوس و چشمگیر نیست. از سال ۱۳۵۹ بعد از مرگ سهراب، این نوشته‌ها و توجه به شعر و نقاشی سپهری فزونی گرفت. البته مسائل سیاسی-اجتماعی کشور و مشکلاتی از قبیل جنگ تحمیلی به این کم‌توجهی دامن می‌زد، در حالی که در سال‌های پس از جنگ خصوصاً از سال ۱۳۶۷ به بعد شاهد برگزاری یادواره‌ها و چاپ کتاب و مقاله در زمینه شعر، اندیشه و نقاشی سپهری هستیم. تا جایی که یکی از منتقدان این پدیده را «سهراب‌زدگی» تلقی می‌کند (بهنام، ۱۳۷۱: ۷۸).

در فاصله سال‌های ۱۳۶۷-۱۳۷۱ بیشترین حجم مقاله یعنی تعداد ۷۴ عنوان مقاله که حدود ۴۷/۴۳ درصد را دربر می‌گیرد، نوشته شده است. در مقابل، کمترین حجم مقاله‌ها در فاصله سال‌های ۱۳۳۶-۱۳۳۲ و ۱۳۴۶-۱۳۴۲ نوشته شده است که در مجموع ۴ مقاله و ۲/۶۶ درصد را دربر می‌گیرد. سپهری تا سال ۱۳۴۶ مجموعه حجم سبزر را نیز به چاپ رسانده بود. ولی هنوز در عرصه ادب، ناشناخته مانده بود و جز چند مقاله با رویکرد انطباعی یا تأثیری، نوشته‌هایی که عمیقاً به اندیشه و زبان و سبک او توجه داشته باشند، به ندرت به چشم می‌خورد.

جدول شماره ۱: توزیع زمانی مقاله‌ها (در مورد شعر و نقاشی)

ردیف	زمان	تعداد مقاله	درصد
۱	۱۳۳۲-۱۳۳۶	۲	۱/۲۸٪
۲	۱۳۳۷-۱۳۴۱	۴	۲/۵۶٪
۳	۱۳۴۲-۱۳۴۶	۲	۱/۲۸٪
۴	۱۳۴۷-۱۳۵۱	۵	۳/۲۰٪
۵	۱۳۵۲-۱۳۵۶	۳	۱/۹۲٪
۶	۱۳۵۷-۱۳۶۱	۱۴	۸/۹۷٪
۷	۱۳۶۲-۱۳۶۶	۱۲	۷/۶۹٪
۸	۱۳۶۷-۱۳۷۱	۷۴	۴۷/۴۳٪
۹	۱۳۷۲-۱۳۷۶	۴۰	۲۵/۶۴٪
مجموع	۴۵	۱۵۶	۱۰۰٪

نمودار شماره ۱: توزیع زمانی مقاله‌ها (در مورد شعر و نقاشی)

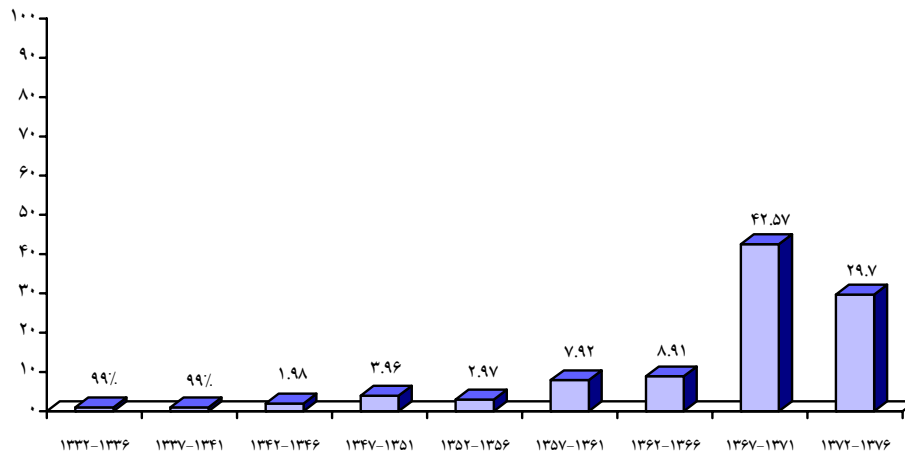

جدول و نمودار شماره ۲ از نظر توزیع فراوانی شباهت تامی با جدول و نمودار شماره ۱ دارد. در این جدول و نمودار، نوشته‌ها و مقاله‌هایی که به شعر و اندیشه سپهری از سال ۱۳۷۶-۱۳۳۲ توجه کرده‌اند، نشان داده شده است. از مجموع ۱۰۱ مقاله در این زمینه، بیشترین حجم مقاله‌ها در فاصله سال‌های ۱۳۶۷-۱۳۷۶ نوشته شده است که حدود ۷۳ مقاله را با ۷۲/۲۷ درصد در بر می‌گیرد. در مقابل، کمترین حجم مقاله‌ها در فاصله سال‌های ۱۳۴۶-۱۳۳۲ نوشته شده است که حدود ۴ مقاله را با ۳/۹۶ درصد شامل می‌شود. دلایل بی‌توجهی، کم‌توجهی و توجه بیشتر به سپهری همان دلایلی است که در جدول و نمودار شماره ۱ مطرح شده است.

جدول شماره ۲: توزیع زمانی مقاله‌ها (در مورد اشعار)

ردیف	زمان	تعداد مقاله	درصد
۱	۱۳۳۲-۱۳۳۶	۱	٪۹۹
۲	۱۳۳۷-۱۳۴۱	۱	٪۹۹
۳	۱۳۴۲-۱۳۴۶	۲	۱/۹۸
۴	۱۳۴۷-۱۳۵۱	۴	۳/۹۶
۵	۱۳۵۲-۱۳۵۶	۳	۲/۹۷
۶	۱۳۵۷-۱۳۶۱	۸	۷/۹۲
۷	۱۳۶۲-۱۳۶۶	۹	۸/۹۱
۸	۱۳۶۷-۱۳۷۱	۴۳	۴۲/۵۷
۹	۱۳۷۲-۱۳۷۶	۳۰	۲۹/۷
مجموع	۴۵	۱۰۱	۱۰۰

نمودار شماره ۲: توزیع زمانی مقاله‌ها (در مورد اشعار)

بررسی مقاله‌ها از دیدگاه رویکردهای نقد ادبی

انواع رویکردهای نقد ادبی در مجموع ۱۰۱ مقاله درباره شعر و نقاشی سهراب سپهری از سال ۱۳۳۲-۱۳۷۶ در جدول و نمودار شماره ۴ نشان داده شده است. در نمودار شماره ۴ بیشترین فراوانی مربوط به سه متغیر زیر است:

متغیر مربوط به ستون اول، نمودار نقد کاربردی^۱

متغیر مربوط به ستون دوم، نمودار نقد فنی^۲

متغیر مربوط به ستون سوم، نمودار نقد قیاسی^۳

با توجه به این نگاه آماری به سهولت می‌توان دریافت که منتقدان و صاحب‌نظران بیشتر از چه دیدگاهی به تحلیل و بررسی شعر و هنر سپهری پرداخته‌اند و به کدام شیوه‌های نقد بی‌توجه بوده‌اند. مجموع رویکردهای گوناگون نقد ادبی در جدول شماره ۴ حدود ۲۹۷ بار

1. Applied Criticism.
2. Technical Criticism.
3. Comparative Criticism.

بوده است که از این تعداد، بیشترین رویکرد مربوط به نقد کاربردی است که با ۷۸ رویکرد، ۲۶/۶۲ درصد از کل رویکردها را به خود اختصاص داده است. در مقابل کمترین رویکرد، مربوط به رویکردهای نقد تاریخی^۴ و نقد اسطوره‌ای^۵ است که هر کدام با دو رویکرد ۰/۰۶۷ درصد از کل رویکردها را شامل می‌شوند.

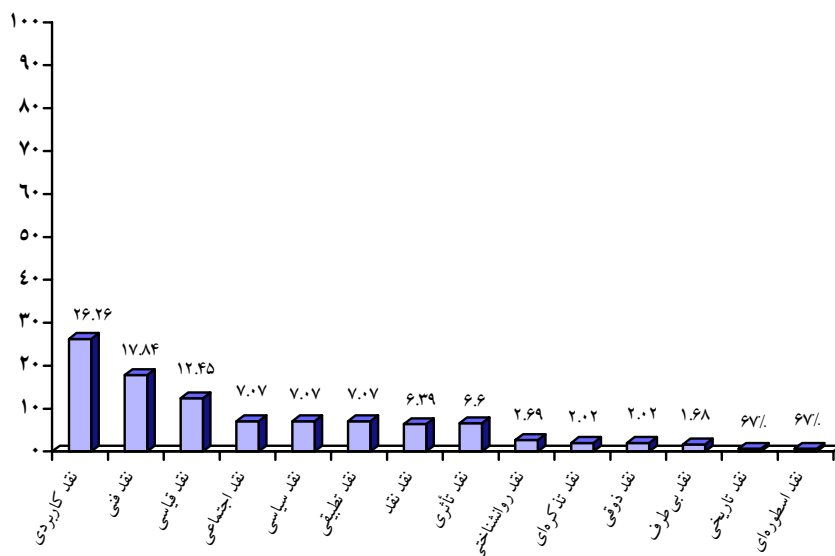
جدول شماره ۴: رویکردهای نقد ادبی

ردیف	عنوان	تعداد	درصد
۱	نقد کاربردی	۷۸	۲۶/۲۶
۲	نقد فنی	۵۳	۱۷/۸۴
۳	نقد قیاسی	۳۷	۱۲/۴۵
۴	نقد اجتماعی	۲۱	۷/۰۷
۵	نقد سیاسی	۲۱	۷/۰۷
۶	نقد تطبیقی	۲۱	۷/۰۷
۷	نقد نقد	۱۹	۶/۳۹
۸	نقد تأثری	۱۸	۶/۶
۹	نقد روان‌شناختی	۸	۲/۶۹
۱۰	نقد تذکره‌ای	۶	۲/۰۲
۱۱	نقد ذوقی	۶	۲/۰۲
۱۲	نقد بی‌طرف	۵	۱/۶۸
۱۳	نقد تاریخی	۲	۰/۶۷
۱۴	نقد اسطوره‌ای	۲	۰/۶۷
	مجموع	۲۹۷	۱۰۰

4. Historical Criticism.

5. Mythological Criticism.

نمودار شماره ۴: رویکردهای نقد ادبی

بررسی مقاله‌ها از دیدگاه موضوعی

برای تحلیل منطقی مطلب، توزیع ۱۰۱ مقاله را در جدولی با ۴۰ عنوان موضوع نشان داده‌ایم و تنها اندکی از مقاله‌ها به ضرورت در دو موضوع محاسبه شده‌اند. این موضوعات از کلید واژه‌ها و مضامین اصلی مقاله‌ها استخراج شده است. در این جدول مشخص شده است که بیشترین مقاله‌ها به ترتیب در موضوعات زیر به نگارش درآمده است:

۱. عرفان (۵۲ مقاله)، ۲. فلسفه شرق (۳۲ مقاله)، ۳. طبیعت‌گرایی (۲۹ مقاله)، ۴. کارکرد سیاسی-اجتماعی (۲۸ مقاله)، ۵. نقاشی (۲۶ مقاله)، ۶. زبان (۲۶ مقاله)

برخی از موضوعات که کمتر از ۵ بار به آن اشاره شده است، نظیر طنز، سنت، کلاسیک، فرمالیسم، مفهوم‌زدگی و... در شماره آخر، با عنوان سایر مضامین آورده شده است.

بیشترین مقاله‌ها در زمینه عرفان سپهری نوشته شده است، ولی غالب این نوشته‌ها یا تحت تأثیر نوشته‌های قبل از خود بودند، یا نکته تازه‌ای را مطرح نکردند و تنها اندکی از آنها برجستگی ویژه‌ای دارند. برای نمونه عناوینی که نویسندگان برای معرفی عرفان سپهری به کار

گرفته‌اند عبارت‌اند از: «عرفان اشرافی»، «عرفان طبیعت»، «عرفان اشیاء»، «عرفان خاص»، «عرفان بودا»، «عرفان شرقی» و «عرفان اعتراض».

کمترین مقاله‌ها در زمینه زیبایی‌شناسی و عناصر شعری سپهری نگاشته شده است. در این زمینه نیز حرف‌ها تکراری است، اگر هم نکته تازه‌ای مطرح شده، نویسنده به سرعت از آن گذشته است و در مقایسه با موضوعات دیگر چندان پر رنگ نیست.

جدول شماره ۵: بررسی موضوعی مقاله‌ها

ردیف	عنوان	شماره	درصد
۱	عرفان	۵۲	۹/۴
۲	فلسفه شرق	۳۴	۵/۹۱
۳	طبیعت‌گرایی	۲۹	۵/۰۴
۴	کارکرد اجتماعی-سیاسی	۲۸	۴/۸۴
۵	نقاشی	۲۶	۴/۵۲
۶	زبان	۲۶	۴/۵۲
۷	تصویرگرایی	۲۲	۳/۸۲
۸	وزن و قافیه	۲۱	۳/۶۵
۹	زندگی‌نامه	۱۷	۲/۹۵
۱۰	وحدت وجود	۱۶	۲/۷۵
۱۱	اشراق	۱۵	۲/۶۰
۱۲	سادگی	۱۳	۲/۲۶
۱۳	تأثیرپذیری از نیما	۱۳	۲/۲۶
۱۴	تأثیرپذیری از مولوی	۱۲	۲/۰۸
۱۵	ذهنی‌گرایی	۱۲	۲/۰۸
۱۶	سبک	۱۱	۱/۹۱
۱۷	صمیمیت	۱۰	۱/۷۳

ردیف	عنوان	شماره	درصد
۱۸	شعر عینی و ذهنی	۱۰	۱/۷۳
۱۹	اسطوره	۱۰	۱/۷۳
۲۰	شعر ژاپنی	۱۰	۱/۷۳
۲۱	تجدد ادبی	۹	۱/۵۶
۲۲	سوررئالیست	۹	۱/۵۶
۲۳	عشق	۹	۱/۵۶
۲۴	سمبل	۹	۱/۵۶
۲۵	انزواطلبی	۸	۱/۳۹
۲۶	تاریخ	۸	۱/۳۹
۲۷	آرمان شهر	۸	۱/۳۹
۲۸	غم و بدبینی	۷	۱/۲۱
۲۹	واقعیت	۷	۱/۲۱
۳۰	رنج و رفاه	۶	۱/۰۴
۳۱	تخیل	۶	۱/۰۴
۳۲	مکاتب ادبی	۶	۱/۰۴
۳۳	زیبایی شناسی	۶	۱/۰۴
۳۴	لحن	۶	۱/۰۴
۳۵	انسان گرایی	۶	۱/۰۴
۳۶	تأثیرپذیری از فروغ	۶	۱/۰۴
۳۷	خاطره	۵	٪۸۶
۳۸	نگاه کودکانه	۵	٪۸۶
۳۹	غرب گرایی	۵	٪۸۶
۴۰	سایر مضامین	۵۷	۹/۹۱
	مجموع	۵۷۵	۱۰۰

بررسی موضوع مقاله‌ها از نگاهی دیگر

اگر به جدول شماره ۵ دقیق‌تر بنگریم، تمامی این ۴۰ عنوان را می‌توان در سه موضوع خلاصه کرد: نخست، بررسی موضوعات از نظر زبان، دوم، بررسی موضوعات از نظر ادبیت و سوم، بررسی موضوعات از نظر محتوا.

عنوان	تعداد	درصد
زبان	۲۶	۴/۵۲
ادبیت	۲۲۴	۳۸/۹۵
محتوا	۳۲۵	۵۶/۵۲
مجموع	۵۷۵	۱۰۰

این جدول نشان دهنده آن است که از مجموع ۵۷۵ رویکرد به موضوعات در ۱۰۱ مقاله، ۲۶ بار زبان شعر، ۲۲۴ بار درباره ادبیت شعر و ۳۲۵ بار در مورد محتوای شعر سپهری سخن به میان آمده است. ناگفته پیداست که روند توجه به محتوای شعر سپهری، تفاوت چشمگیری نسبت به زبان شعری او دارد. پژوهشگران و منتقدان بیشتر به محتوا و اندیشه در شعر او نظر داشته‌اند و در بسیاری موارد از زبان شعری او غافل مانده‌اند. این کم توجهی نسبت به زبان شعری سپهری سبب شده است تا اهل تحقیق و خوانندگان و دست‌آوردان شعر سپهری از زبان او فاصله گرفته و به جایی برسند که در مجموعه *ما هیچ، ما نگاه* زبان شعری شاعر را گنگ و دارای ابهام بنامند.

بررسی مقاله‌ها از دیدگاه رویکرد به اشعار سپهری

هنگام مطالعه مقاله‌ها، رویکرد به اشعار مجموعه هشت کتاب سپهری به شمارش درآمد. اکنون این رویکردها را در جدول و نمودار شماره ۷ می‌بینیم. با توجه به این جدول و نمودار، مجموع رویکردها به ۱۳۸۹ بار می‌رسد که بیشترین فراوانی در متغیرهای زیر دیده می‌شود:

۱. متغیر هفتم مربوط به ستون مجموعه حجم سبز

۲. متغیر پنجم مربوط به ستون مجموعه صدای پای آب

در میان هشت کتاب سپهری بیشترین رویکرد به مجموعه حجم سبز و کمترین رویکرد به مجموعه مرگ رنگ است. با توجه به جدول و نمودار شماره ۷ از مجموع ۱۳۸۹ رویکرد، ۳۸۱ رویکرد به مجموعه حجم سبز با ۲۷/۴۲ درصد و ۶۱ رویکرد به مجموعه مرگ رنگ با ۴/۳۹ درصد بوده است. شاید دلایل این کم توجهی به مجموعه مرگ رنگ شاید به زبان و اندیشه سپهری مرتبط باشد. زیرا به شدت تحت تأثیر نیما است. فضاهای غم‌انگیز و یأس و بدبینی شاعر و تقلید از فرم‌های نیمایی (چهارپاره و شعر نو) نیز به این کم توجهی دامن زده است. اما سپهری در مجموعه حجم سبز در اوج کار شاعری خود است، زبان و سبک ویژه خود را یافته است و با زبانی شفاف به بیان آرمان شهر خود می‌پردازد. حتی در بررسی‌ای که تحت عنوان رویکرد به مجموعه یا دفتر خاصی از هشت کتاب سپهری انجام داده‌ایم، از تعداد ۱۹ رویکرد، ۱۰ رویکرد فقط به مجموعه حجم سبز و تحلیل و بررسی آن اختصاص یافته است و در مقابل مجموعه‌هایی مانند شرق اندوه و مسافر رویکرد اختصاصی نداشته‌اند. جالب است بدانیم مجموعه ماهیچ، مانگه با ۴ رویکرد خاص بعد از مجموعه حجم سبز مورد توجه منتقدان قرار گرفته است. البته این توجه نه از سر لطف، که از سر قهر است، زیرا سپهری در این مجموعه به انتزاعی‌گویی می‌گراید و برخی از منتقدان، این مجموعه را در کنار دیگر مجموعه‌های سپهری کاری عبث و بیهوده و باعث ضایع شدن نام نیک شاعر دانسته‌اند (آشوری، ۱۳۶۶: ۳۰).

در جدول و نمودار شماره ۷ مشاهده می‌کنیم که مجموعه ماهیچ، مانگه پس از حجم سبز و صدای پای آب در رتبه سوم رویکردها قرار گرفته است. در این میان مجموعه‌های شرق اندوه، مسافر و آوار آفتاب در حد وسط قرار دارند.

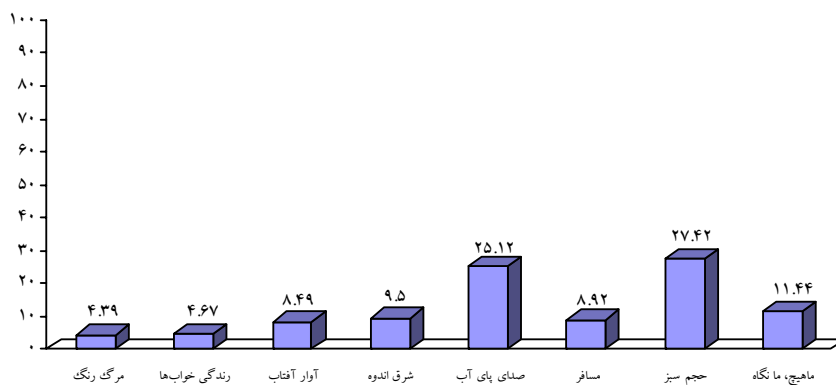
مجموعه شرق اندوه به دلیل تأثیرپذیری از زبان مولوی و مضامین عرفانی آن مورد توجه بسیاری از منتقدان قرار گرفته است و غالب نویسندگان، مجموعه مسافر را منظومه‌ای عرفانی دانسته‌اند که شاعر در آن به سفری روحانی دست می‌زند و آوار آفتاب را به دلیل شکست فضاهای غم‌انگیز و یأس آور سابق، آغازی در کار شاعری سهراب قلمداد کرده‌اند. در این

میان زندگی خواب‌ها و مرگ رنگ کمترین رویکردها را به خود اختصاص داده‌اند که دلایل آن قبلاً مطرح شد.

جدول شماره ۷: رویکرد به مجموعه هشت کتاب

ردیف	عنوان	تعداد	درصد
۱	مرگ رنگ	۶۱	۴/۳۹
۲	زندگی خواب‌ها	۶۵	۴/۶۷
۳	آوار آفتاب	۱۱۸	۸/۴۹
۴	شرق اندوه	۱۳۲	۹/۵۰
۵	صدای پای آب	۳۴۹	۲۵/۱۲
۶	مسافر	۱۲۴	۸/۹۲
۷	حجم سبز	۳۸۱	۲۷/۴۲
۸	ماه‌یچ، مانگاه	۱۵۹	۱۱/۴۴
	مجموع	۱۳۸۹	۱۰۰

نمودار شماره ۷: رویکرد به مجموعه هشت کتاب

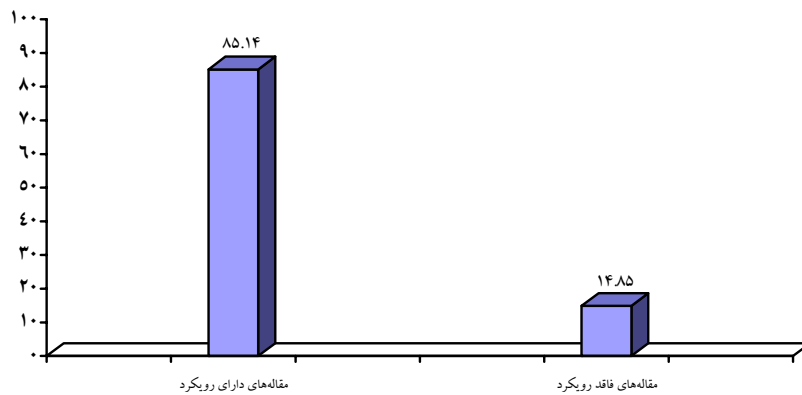
نگاهی دیگر به جدول رویکردها

با نگاهی دیگر به جدول رویکردها می‌توان مقاله‌ها را به دو دسته تقسیم‌بندی کرد:
 ۱. مقاله‌های با رویکرد به اشعار سپهری ۲. مقاله‌های بدون رویکرد به اشعار سپهری
 ناگفته نماند که دسته سوم را هم می‌توان در این تقسیم‌بندی لحاظ نمود و آن مقاله‌های با رویکرد بدون نشانی است که این دسته از مقاله‌ها برای دقت بیشتر در کار آماری، با پیدا کردن نشانی رویکردها به دسته اول اضافه شد. در یک نگاه، می‌توان دریافت که مقاله‌هایی که با رویکرد به اشعار سپهری نوشته شده‌اند، حدود ۸۵/۱۴ درصد مقاله‌ها را دربرمی‌گیرد که نسبت به مقاله‌های بدون رویکرد که حدود ۱۴/۸۵ درصد است، آمار بسیار چشمگیری است. البته بیشتر این رویکردها ذوقی است و در آنها تحلیل وجود ندارد.

جدول شماره ۸: وجود یا عدم رویکرد

ردیف	عنوان	تعداد	درصد
۱	مقاله‌های دارای رویکرد	۸۶	۸۵/۱۴
۲	مقاله‌های فاقد رویکرد	۱۵	۱۴/۸۵
	مجموع	۱۰۱	۱۰۰

نمودار شماره ۸: وجود یا عدم رویکرد

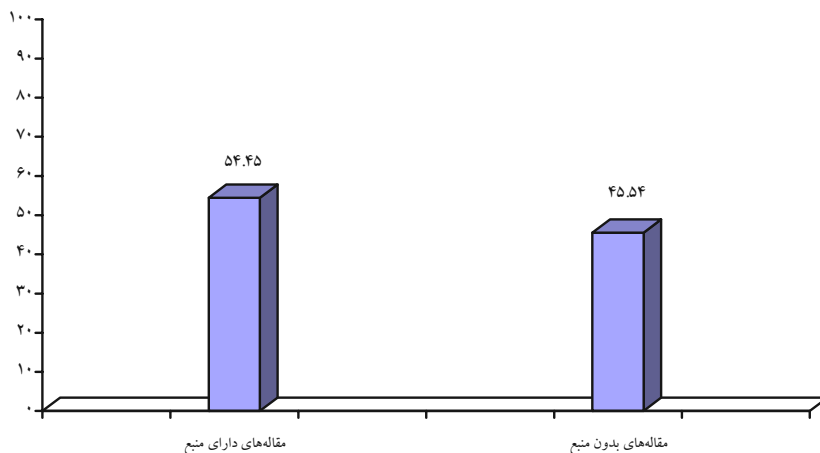
بررسی مقاله‌ها از دیدگاه منابع و مآخذ

اهمیت استفاده از منابع و مآخذ، رعایت جانب امانت و ارجاع دقیق، از نکات ضروری و اجتناب‌ناپذیر در پژوهش است. به همین دلیل در این پژوهش مقاله‌ها از جهت وجود یا فقدان منابع نقد و بررسی شدند. از این رهگذر مشخص شد که متأسفانه تفاوت چندانی در تعداد مقاله‌های دارای منبع (۵۵) و مقاله‌های فاقد منبع (۴۶) وجود ندارد. نویسندگان خصوصاً قبل از سال ۱۳۷۰ بیشتر به شیوه ذوقی و به سبک ژورنالیستی مقاله نوشته‌اند ولی در دهه‌های اخیر، سعی محققان بر این است تا از شیوه‌های علمی-تحقیقی در پژوهش‌ها بهره بگیرند.

جدول شماره ۹: منابع و مآخذ مقاله‌ها

ردیف	عنوان	تعداد	درصد
۱	مقاله‌های دارای منبع	۵۵	۵۴/۴۵
۲	مقاله‌های بدون منبع	۴۶	۴۵/۵۴
	مجموع	۱۰۱	۱۰۰

نمودار شماره ۹: منابع و مآخذ مقاله‌ها

بررسی بهترین و بیشترین مقاله‌ها از پژوهشگران در زمینه سپهری پژوهی

بیشترین مقاله‌ها در زمینه سپهری پژوهی از سال ۱۳۳۲ تا ۱۳۷۶ به ترتیب از افراد زیر است: شهرام رجب‌زاده با ۶ مقاله، کامیار عابدی با ۵ مقاله، کریم امامی با ۳ مقاله، سیروس شمیسا با ۳ مقاله، عبدالعلی دستغیب با ۳ مقاله.

برخی از این نوشته‌ها به دلیل عدم اهمیت و یا خاطره‌گویی صرف و مختصر بودن در این پژوهش به کار نیامد. برای نمونه از ۶ مقاله آقای رجب‌زاده فقط ۴ مقاله و از مجموع ۵ مقاله آقای کامیار عابدی ۳ مقاله در این تحقیق استفاده شد. حتی خاطره‌های پروانه سپهری خواهر سهراب و مهدی قراچه‌داغی، خواهرزاده سپهری از این پژوهش حذف گردید.

بهترین مقاله‌ها در زمینه سپهری را می‌توان از آقایان، شهرام رجب‌زاده، کامیار عابدی، داریوش آشوری، حسین معصومی همدانی و کریم امامی دانست. در این نوشته‌ها، نویسندگان و منتقدان کوشیدند تا بر پایه نقدی واقعی و علمی-پژوهشی، به جوانب مختلف هنر و اندیشه سپهری پردازند و در پایان نتیجه‌گیری مطلوبی ارائه دهند. از مجموع ۷۴ عنوان نشریه که حدود ۱۷۰ عنوان مقاله را دربر می‌گیرد، بیشترین مقاله‌ها، به ترتیب در نشریه‌های *ادبستان* (۱۳ مقاله)، *دانش و فن* (۱۱ مقاله)، *دنیای سخن* (۱۰ مقاله) و *آدینه* (۹ مقاله) به چاپ رسیده است.

نتیجه‌گیری

سهراب سپهری با مجموعه هشت کتاب در شعر معاصر ایران مورد توجه و اقبال منتقدان بی‌شماری واقع شده است. با توجه به مقاله‌های بررسی شده در مجله‌های ادبی فارسی از سال ۱۳۳۲ الی ۱۳۷۶ در باره سپهری درمی‌یابیم که از دیدگاه زمانی بیشترین مقاله‌ها در فاصله سال‌های ۱۳۷۱-۱۳۶۷ در مورد سپهری نوشته شده است که این سال‌ها مصادف با برگزاری دو یادواره در مورد سپهری و انتشار دو کتاب *یادمان سپهری و باغ تنهایی است*. بیشترین رویکرد نقد ادبی به آثار سپهری از دیدگاه نقد کاربردی بوده است و بیشترین رویکرد به مجموعه *سبز* و در مقابل کمترین رویکرد به مجموعه *مرگ رنگ است*. بیشترین موضوع بررسی شده در این مقاله‌ها به *عرفان سپهری* اختصاص دارد که دیدگاه‌های بسیار متفاوتی در این زمینه به چشم می‌خورد. از مجموع ۱۰۱ مقاله نوشته شده درباره شعر و اندیشه سپهری ۵۶/۵ درصد به محتوا، ۳۹ درصد به ادییت و ۴/۵ درصد به زبان شعر سپهری اختصاص یافته است.

منابع

- بلزی، کاترین (۱۳۷۹) عمل نقد، ترجمه عباس مخبر، تهران، نشر قصه.
- بهنام، مسعود (بهار ۱۳۷۱) «پدیده‌ای به نام سهراب‌زدگی در شعر امروز»، فصلنامه کرمان، س ۱، ش ۴.
- پاینده، حسین (خرداد ۱۳۶۹) «مبانی فرمالیسم در نقد ادبی»، کیهان فرهنگی، س ۲، ش ۷.
- دیچز، دیوید (۱۳۷۳) شیوه‌های نقد ادبی، ترجمه محمدتقی صدقیانی و دکتر غلامحسین یوسفی، چ چهارم، تهران، انتشارات علمی.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۸۰) آشنایی با نقد ادبی، چاپ ششم، تهران، نشر سخن.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۶۹) نقد ادبی، دو جلد، چاپ چهارم، تهران، نشر امیرکبیر.
- سپهری، سهراب (۱۳۶۹) اتاق آبی؛ به همراه دو نوشته دیگر، ویراسته پیروز سیار، تهران، سروش.
- سپهری، سهراب (۱۳۵۸) هشت کتاب، چاپ اول، تهران، کتابخانه طهوری.
- شمس لنگرودی، محمد (۱۳۷۰) تاریخ تحلیلی شعر نو از آغاز تا امروز، (جلد نخست)، تهران، نشر مرکز.
- فرزاد، عبدالحسین (۱۳۷۸) درباره نقد ادبی، چاپ اول، تهران، نشر قطره.
- گورین، ویلفرد و دیگران (۱۳۷۰) راهنمای رویکردهای نقد ادبی، ترجمه زهرا میهن‌خواه، چاپ اول، تهران، نشر اطلاعات.